

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 92 1971

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1972

ler han här expressionism i vid bemärkelse mot surrealism i snäv bemärkelse, den förra som en mycket allmän strömning, den senare som en specifik rörelse. Det är på det hela taget lite oklart vad Espmark menar med expressionism och på vilket sätt hans användning av termen är historiskt förankrad. Han ställer Martinsons dikter framför allt mot en nordisk expressionism: Edith Södergran och Diktonius, Lagerkvist och Birger Sjöberg — de komparativa beläggställena är dock jämförelsevis få —, men diskuterar ibland som om den ursprungliga tyska expressionismen vore en entydigt parallell företeelse med ett centralt program att visionärt projicera inre upplevelser. Nu är denna rörelse vittförgrenad och mångsidig på samma sätt som de uppräknade svenskspråkiga diktarna är sinsemellan mycket väsensskilda, och man finner hos moderna tyska litteraturhistoriker en betydande osäkerhet om hur termen expressionism ska användas. Man saknar hos Espmark en större anknytning till denna diskussion och ett försök att klargöra de komplicerade problemställningarna kring expressionismen. Nu förefaller han med expressionism mena en generell strävan att finna ett språk för att uttrycka den psykiska verkligheten, som hör hemma inom en modernistisk allmänning, som med rötter i tysk och engelsk romantik, i Baudelaire, Rimbaud och fransk symbolism samt i Nietzsche sträcker sig ut över många av ismerna på 1910- och 1920-talen. Signifikativt är att Espmark tvingas framhålla att det expressionistiskt visionära också utmärker Majakovskijs futurism och Jese-nins imaginism, ja, t. o. m. surrealismen kommer på ett ställe att sorteras in under »ett i vid mening expressionistiskt idiom». Sannolikt leder författarens strävan att urskilja särdrag mellan de olika rörelserna inom modernismen honom att driva sin tes lite för hårt, även om han nu också modifierar den i riktning mot en allmännare syn. Martinsons Natur avtecknar sig mot en modernistisk allmänning, men det verkligt intressanta med dess stil är ändå dess djupt unika karaktär.

Espmark gör ett kanske väl flitigt bruk av termer som expressionism och expressionistisk. Man lägger märke till detta när han i första avsnittet analyserar Martinsons dikt Johnny Aktiv och kallar uttrycket »en röd själ klädd i overall» för »en närmast expressionistisk abstrahering av revolutionären». Bruket av det abstrakta »själ» för den konkreta personen har hävd i språket, t. ex. i uttryck som »en fattig själ», och Martinsons nya sammanställning förefaller vara varken så förbluffande som Espmark vill göra gällande eller särskilt expressionistisk. Personligen ställer jag mig också tveksam

till tendensen att förknippa ett expressionistiskt språk med en hallucinatorisk metod. Visserligen är det riktigt att Rimbauds hallucinationsdikter intresserade tyska expressionister och att en hallucinatorisk karaktär är tydlig i t. ex. Trakls och Heyms verk, men det visionära inom expressionismen präglas av en medveten uttryckssträvan och gestaltningsvilja, en konstruktiv stilinriktning, som bör avgränsas från det i egentlig mening hallucinatoriska. Hallucination har som term inom modernismen använts på gränsen till missbruk, och jag tror det är nödvändigt inom litteraturvetenskapen att med denna beteckning avse enbart den psykiatriska innebörden av sinnesförnimmelser utan underlag i verkligheten, som är tvångsmässiga och automatiska och står drömbilderna nära. Inom den modernistiska traditionen förvaltas den breda hallucinationsdiktningen av Nerval, Baudelaire, Rimbaud och surrealisterna. Däremot är det klart att flera av Martinsons dikter i Natur kan kallas hallucinatoriska, i synnerhet med tanke på att diktaren i ett radioprogram med anledning av Espmarks bok avslöjat sin benägenhet för hypnagogiska bilder. Men i realiteten ställs naturligtvis forskaren ofta inför en närmast olöslig uppgift att söka särskilja äkta hallucinationer från kreativa visioner. Det blir yttre kriterier som får avgöra i den mån sådana överhuvudtaget föreligger.

Espmarks undersökning avslutas med ett perspektiv mot Passad, där i synnerhet Martinsons reträtt från bildspråket i Natur belyses. Det bildar en naturlig avslutning på den värdefulla genomgång Espmark gör av den Martinsonska lyrikens framväxt, där de i regel hållbara resultaten redovisas i förening med en betydande estetisk sensibilitet och en beundransvärd täthet i analyspråket.

Ingemar Algulin

Jan Stenkvist: *Arnold Ljungdal, Clarté och tjugotalet*. Norstedt & Söner. Sthlm 1971.

Jan Stenkvist har i föreliggande arbete återvänt till det ämne som förde honom över på doktorsavhandlingen om Erik Blomberg, nämligen Arnold Ljungdals tjugotalsdiktning. Mot bakgrund av idédebatten i Clarté belyser han i en rad uppsatser Ljungdals litterära och filosofiska utveckling fram till 1930. Några av uppsatserna har tidigare varit synliga i tidskrifter men har nu omarbetats och utvidgats.

Stenkvist ger inledningsvis en historik över lundasektionen av Clarté under de år som Ljungdal vistades i Lund, alltså 1922–26; främst behandlas här den politiska ideologin, medan den religiösa och estetiska debatten sparas till

senare kapitel. Stenkvist bygger både på samtida material och på sena minnesbilder; från och med 1924 kan han stödja sig på tidskriften, och en stor del av framställningen är en genomgång av den politiska idédebatten som den speglas där. Denna första uppsats korrigerar och kompletterar Eskil Bergens och Ture Nermans tidigare arbeten om Clarté och tar upp till diskussion en del av deras påståenden. Bland annat utreder Stenkvist frågan om Lunda-Clarté hade kommunistisk eller socialdemokratisk dominans under den aktuella tiden och diskuterar orsakerna till den påstådda borgerliga rekryteringen till Clarté genom att visa på likartade reaktioner, fadersuppror och skuld-känslor, hos några clartéister, bland dem Ljungdal. Vidare bemöter han den kritik av Clarté som Margit Abenius framför i sin Boye-biografi. Stenkvist framhåller vilken ledande roll Ljungdal hade i föreningen men låter honom här komma i bakgrunden till förmån för en bredare skildring av verksamheten.

I det följande kapitlet har Stenkvist lyft fram delar av Ljungdals tidigaste lyrik, nämligen den kampossi som han började skriva redan i 17-årsåldern och som publicerades i vänsterpressen och delvis även i debutsamlingen Till den nya tiden, 1926. Intressant är demonstrationen av hur nära Ljungdal här ansluter sig till mönstren för denna bruksposi och hur tätt han följer Fröding, Ossiannilsson och Nerman i spåren. Just därför vill man rikta en principiell invändning mot Stenkvikts snabbhet att (s. 66) tolka en rad i Till en trogen, »i vår egen anfäktelses stunder», som självbiografisk; man kan ju utan vidare tänka sig att även detta drag, tvivlet på uppgiften, hör till schablonerna. Stenkvist underbygger längre fram i arbetet sitt resonemang genom att dra fram dikter i samma samling av utpräglat privat karaktär, vilka uttrycker samma tvivel på uppgiften och förmågan att hålla fast vid idealen, men man hade likväl velat se en reservation av ovan antytt slag.

Tyngdpunkten i Stenkvikts arbete utgöres av studien Marxism och värdeidealism, en analys av Tiden och Tron, 1926, ursprungligen Ljungdals licentiatavhandling i teoretisk filosofi. I Tiden och tron gör Ljungdal ett försök att nå fram till en religion som ryms inom gränserna för det mänskliga förnuftet, således att lösa konflikten mellan tro och vetande. Stenkvist utgår i sin analys från den religiösa debatten i Clarté och de försök som där gjordes att presentera ett religiöst alternativ till kristendomen. Han dröjer utförligt vid den idéhistoriska bakgrunden och visar hur den lösning som Ljungdal kommer fram till utgör en kombination av

å ena sidan föreställningar hämtade från Kant och senkantianer som Höfding och Münsterberg, å andra sidan en personligt uppfattad marxism som ger stort utrymme för den fria viljan. Allt detta mynnar ut i tron på en värdevärld, en immanent gud, men Stenkvist är här angelägen att markera avståndet till Wells, på samma sätt som han i sin avhandling om Blomberg ville reducera Wellsinflytandet för dennes del. Den idéhistoriska analysen av Tiden och tron följs av en biografisk-psykologisk, som utgår från den eldsupplevelse av mystisk karaktär som Ljungdal hade i gymnasistären. Stenkvist tillmåter den personliga problematiken stor vikt och anser att den i själva verket utgör grundvalen för den filosofiska byggnaden i Tiden och Tron. Han menar att Ljungdals åskådning och hela författarskap kan skrivas in i ett dualistiskt schema, nämligen konflikten mellan idealistisk strävan och dragnin mot sinnesnjutning och defaitism. Han finner belägg för denna konflikt både i den filosofiska avhandlingen och i den samtida lyriken, i den självbiografiska Oavslutad porträtt, där föräldrarna får representera dessa stridiga tendenser, och i Ljungdals uppfattning av marxismen, där han oavbrutet pläderar mot en mekanisk världsåskådning och för den fria viljan. Stenkvikts argumentering är övertygande och ger åt Ljungdals författarskap en enhetlighet och fasthet som upplevs som berikande.

Ljungdals litteraturkritik och litteratursyn behandlas mot bakgrund av Clartés litteraturpolitiska ideologi och Svanbergs mönsterbildande insats. Stenkvist visar hur Ljungdal fullföljde Svanbergs idéer om en samhällsanknuten dikt genom att i artiklar och recensioner verka för ett socialistiskt kulturideal och ger exempel på hur det starka tendenskravet kunde leda honom till ensidiga litterära bedömningar. I samband härmed behandlas Ljungdals ambivalenta inställning till modernismen och hans egen utveckling mot ett modernistiskt formspråk.

Slutligen belyser Stenkvist maskin- och stadsmotivet i diktsamlingarna Fanorna, 1928, och Ungdom, 1931. Stenkvist uppfattar staden hos Ljungdal som en symbol för det industrialiserade samhället och koncentrerar sig därför på Ljungdals inställning till maskinkulturen och det industriella arbetet. Denna tolkning utsluter anknytning till den stadsromantik av något annorlunda snitt som möter hos författare som Romains, Döblin och Dos Passos och som även den bör ha varit bekant för Ljungdal. Stenkvist uppehåller sig vid relationerna till Artur Lundkvist, pekar på vad som skiljer dennes och Ljungdals maskindikt åt och drar fram som Ljungdals originella insats hans uppmärk-

sammande av några tyska expressionister som behandlar arbets- och maskinmotiv. Även Hagar Olsson hade nämnt dessa tyska arbetarskaldler, i Ny generation, 1925, men det är säkert riktigt, som Stenkvist antar, att Ljungdal lärt känna dem redan vid sin Berlinvistelse 1920. Stenkvist härleder Ljungdals idéer om arbetsglädjen från Marx, men gör dessutom en jämförelse med belgaren de Man och dennes Kampen för arbetsglädje och finner parallella tankegångar i den. Här kan man invända att jämförelsen endast delvis håller streck; när reformisten de Man talar om ändrade sociala förhållanden som en förutsättning för arbetarens sociala befrielse menar han inte nödvändigtvis en förändring av äganderätten till maskinerna, men det är just detta som Ljungdal avser. Till detta sista kapitel vill jag göra några detaljpåpekanden. Den polemik som refereras s. 170 ägde rum i Fönstret, inte i Fronten. S. 171 och 176 talas om Ljungdals första sammanträffande med Erik Asklund och Josef Kjellgren, vilket enligt Stenkvist skulle ha ägt rum på våren 1928. Ljungdal har i intervju med Kjell Espmark /Espmark, Livsdyrkaren Artur Lundkvist s. 272/ daterat mötet till 1927, och Asklund har till recensenten sagt att det ägde rum på hösten detta år. Är denna tidigare tidpunkt den riktiga så ger det ytterligare stöd åt Stenkvists antagande om ett väsentligt inflytande på Asklund och Kjellgren från Ljungdals sida.

Stenkvist har valt att i ett antal uppsatser punktvis belysa Arnold Ljungdals tidiga författarskap. Kanske kan man beklaga att han inte samlat sig till ett större arbete som hade gett utrymme åt en fullständig bild av Ljungdal. Man hade gärna sett en fylligare redogörelse för Ljungdals politiska läsning och för hans mer konkreta politiska engagemang i tidens av partisplittring och inre stridigheter kännetecknade kommunism. Det hade vidare varit intressant att följa utvecklingen av hans kampdiktning även efter 1925 och se den tidiga kamplyriken sammanknuten med den agitatoriska diktningen i de senare samlingarna. Det hade framför allt varit motiverat att föra fram undersökningen till trettioalets mitt, eftersom I folkton 1934 fortsätter idéer och motiv från de tidiga samlingarna.

Inte heller i den litterära debatten går det någon gräns vid 1930, och det hade därför varit värdefullt att få denna debatt och Ljungdals agerande i de litterära schismerna belyst några år in på trettioalet. Modernistiskt bokslut från 1935 tas visserligen kortfattat upp, men man saknar en undersökning av de mellanliggande åren. Slutligen saknar man litteraturförteckning och en förteckning över Ljungdals

bidrag till tidningar och tidskrifter under de aktuella åren.

Ovanstående reservationer gäller Stenkvists urvalsprincip, sådant som inte finns med i boken. Det som står där är intressant, läsvärt, ofta skarpsinnigt; till läsvärdheten bidrar inte minst framställningens stilistiska förtjänster. Stenkvists arbete är ett värdefullt bidrag till kartläggningen av en period som sysselsätter ett växande antal litteraturforskare.

Gerd Kvart

Borghild Krane: *Sigrid Undset. Liv og meninger*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1970.

Om Sigrid Undset föreligger redan ett flertal arbeten av essayistisk eller mera vetenskaplig art. Redan under hennes levnad redovisade Nini Roll Anker i mycket positiv form sina personliga minnen från en långvarig brevväxling och vänskap, Carl Fredrik Engelstad författade en inlevelserik bok om Undset och hennes medeltidsromaner, och litteraturprofessorn A. H. Winsnes, själv anhängare av den katoliserande falangen i norsk kulturliv, framlade 1949 sitt arbete Sigrid Undset, en studie i kristen realisme. Winsnes' bok var uppslagsrik men visade brister bl. a. när det gällde psykologisk analys. Från 1960-talet härrör docenten Ellisiv Steens utmärkta studie i strukturen i Kristin Lavransdatter.

Borghild Krane är en norsk författarinna som tidigare bredvid noveller och romaner skrivit ett par studier över åttioalisten Amalie Skram. Den bok om Sigrid Undset, som hon nu utsänt, är lätt att presentera när det gäller de stora dragen. Ungefär hälften utgör nämligen en detaljerad presentation av Undsets liv, hennes miljö, släkt, yrkesarbete som kontorist under ungdomen, hennes äktenskap och vänskapsförbindelser, hennes resor, läsning och bokutgivning. Framställningen är lovvärt saklig, koncentrerad och koncis, men av hennes personliga liv är det ytterligt lite som ställs i någon relation till författarskapet.

Bokens andra hälfte handlar om Sigrid Undsets »Meningar», hennes åsikter och livsåskådning, och detta parti består av avdelningarna Kvinne- och samfunnsak, Troen og det religiøse livssyn samt Kampen mot nazismen. Borghild Krane ger här en ytterst detaljerad redovisning för Undsets åskådning, sådan den utvecklades i essayböcker, tidnings- och tidskriftsartiklar samt i en ivrig presspolemik genom många år. Framställningen är genomgående av refererande natur: övrig forskning kring Sigrid Undset nämns knappast, analys av